

Geschiedenis van Spanje

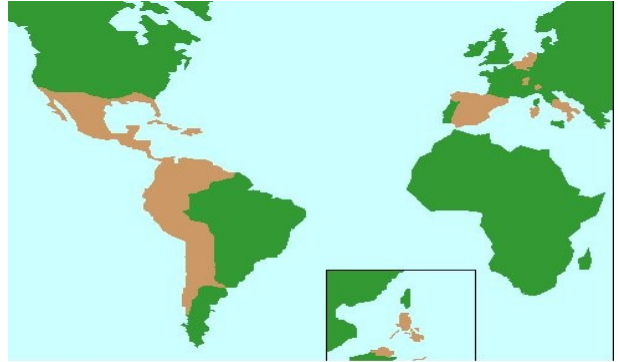
Filips II

Casa Cultural

Filips II 1556 – 1598

Wereldrijk en messianisme

Filips II van Castilië was ongetwijfeld de machtigste man van zijn tijd. Hij regeerde tussen 1556 en zijn dood in 1598 over een gigantisch wereldrijk dat in Europa behalve Spanje ook Napels, Sicilië, Sardinië en de Nederlanden omvatte. In 1580 werd Portugal, destijds een wereldwijd handelsimperium, onder de Spaanse kroon gevoegd. Daarnaast bezat Filips de koloniën in Amerika en de Filippijnen. Door zijn huwelijk met koningin Maria I van Engeland was hij tussen 1554 en 1558 koning van dat land aan de zijde van zijn vrouw. In 1585 werd Filips voorgehouden dat hij met een leger van 5.000 man China zou kunnen veroveren, maar daar was hij niet voor te vinden. In de Spaanse literatuur wordt Filips II steevast aangeduid als de grote, de prudente of de kampioen van het christendom. Niet ten onrechte, want hij was een bekwaam vorst die zich, geroepen wetend door God, ten doel had gesteld om de van zijn vader Karel V geërfd bezittingen voor het rooms-katholicisme te behouden. Het was daarom dat hij de protestantse bewegingen in de Nederlanden bestreed, in Frankrijk intervieneerde toen ook daar het protestantisme zich uitbreidde, zich teweer stelde tegen de Ottomanen en probeerde Engeland in zijn macht te krijgen om daar de hegemonie van de rooms-katholieke kerk te herstellen die door Hendrik VIII was gebroken. Vanaf zijn dood in 1598 is het karakter van Filips II vrijwel altijd beschreven in weinig genuanceerde termen. Voor medestanders was hij een deugdzaam en rechtschapen man, terwijl zijn tegenstanders hem afschilderden als een despoot en fanaticus. Misschien heeft Filips zelf wel bijgedragen aan deze tweeledige beeldvorming door niet toe te staan dat er tijdens zijn leven een biografie werd gepubliceerd over hem en door opdracht te geven na zijn dood zijn correspondentie te vernietigen. Hoe dan ook, terwijl tijdgenoten van hem als koning Frans IV van Frankrijk en Willem van Oranje na hun overlijden op het schild zijn geheven, is Filips vooral de geschiedenis ingegaan als de man die het Spaanse wereldrijk verkwanselde, het grootse rijk waarvoor zijn overgrootouders Isabella I en Ferdinand II de grondslagen hadden gelegd.

● Spaans territorium in de zestiende eeuw

Filips ging in zijn rol van bestuurder weliswaar zeer pragmatisch te werk en maakte van Spanje in bestuurlijk opzicht een moderne staat, maar hij was voor alles een idealist die de christelijke eenheid in Europa wilde bewaren en die onder geen beding toestond dat zijn bezittingen ten prooi zouden vallen aan ketterij. Deze houding wordt wel omschreven als messianistisch imperialisme. Dit hardnekkige messianisme dreef Filips soms tot het uiterste, tot pogingen onrealistische doelen te verwezenlijken. Zijn vergeefse inspanning om de Nederlanden te behouden voor het catholicisme is daar een voorbeeld van. Filips II was tevens iemand, zoals zovelen in die tijd, die in alles de hand van God zag. Overwinningen werden behaald in naam van God en bij tegenslagen veronderstelde de koning dat God daarmee een bedoeling had en uiteindelijk alles ten goede zou keren. Deze overtuiging leidde ertoe dat Filips soms enorme risico's nam. Zijn diepgeworteld geloof bracht hem in geval van twijfel over de juistheid van een beslissing ertoe in plaats van deskundigen, theologen te raadplegen die beter dan wie ook in staat waren de wil van God te doorgronden.

Filips II rond 1551

Opvoeding, huwelijk en regentschap

Filips II, zoon van Isabella van Portugal en Karel I van Spanje (keizer Karel V van het Heilige Roomse rijk), werd geboren op 21 mei 1527. De vreugde over deze geboorte werd een maand later overschaduwd door het nieuws van de plundering van Rome door de imperiale troepen. Om de orde te handhaven in zijn rijk, vertrok Karel in 1528 naar het buitenland. Filips moeder

Karel I en Isabella van Portugal

vervulde de rol van regentes over Spanje en nam de opvoeding van haar zoon ter hand. Zo leerde de prins Portugees, de taal van zijn moeder, en sindsdien heeft hij altijd een voorliefde gehouden voor Portugal. De priester en geleerde Juan Martínez de Siliceo, die later bisschop van Toledo zou worden, leerde Filips lezen en schrijven en Juan de Zúñiga, die de keizer reeds lang had gediend, werd door Karel benoemd als gouverneur van de prins.

Filips groeide op in een zeer stimulerende omgeving. Alle belangrijke boeken stonden tot zijn beschikking, inclusief het speciaal voor hem in het Spaans vertaalde *Institutio principis christiani*

(Opvoeding van een christelijke prins) van de hand van Erasmus. Daarnaast speelden muziek en dans een centrale rol, waarbij het Spaanse hof kon putten uit de eigen tradities, maar ook uit die van het vroegere Moorse rijk, Italië en de Nederlanden. Diverse leermeesters werden ingezet om hem de klassieke talen te onderwijzen en hem te bekwamen in wiskunde, architectuur en geschiedenis, maar hij zou nooit het niveau halen dat zijn vader voor ogen had. Hij was geen modelleerling en liever dan te studeren ging hij op jacht of woonde hij steekspellen bij. Zijn hele leven was Filips een groot liefhebber van hoffeesten en riddertradities. Tot groot verdriet van Filips overleed zijn moeder ten gevolge van een miskraam in 1529, de prins was toen twaalf jaar oud en moest in de jaren die volgden de dagelijkse ouderlijke zorg ontberen. Zijn vader had het veel te druk met staatszaken.

Toen Filips de leeftijd van vijftien had bereikt besloot Karel V dat het tijd werd om een vrouw voor hem te zoeken. De keus viel op de Portugese prinses Maria, met wie hij in 1543 in het huwelijk trad. Intussen werd alles in het werk gesteld om Filips te prepareren op zijn toekomstige positie. Belangrijk onderdeel daarvan was zijn eerste reis langs de hoofdsteden van de afzonderlijke rijken waaruit Spanje was opgebouwd zoals Aragón, Valencia en Navarra. In maart 1543 verliet Karel V Spanje om er pas na veertien jaar oorlog voeren terug te keren. Gedurende die tijd was Filips regent van Spanje en groeide hij in zijn rol als bestuurder. Voor zijn vertrek had Karel Zúñiga een brief ter hand gesteld van met tal van raadgevingen en instructies. Opdracht was de brief aan Filips te overhandigen die deze vervolgens in bijzijn van de gouverneur moest lezen, waarmee de verantwoordelijkheid van Zúñiga voor de verdere opvoeding van de prins werd onderstreept. Voor alles drukte Karel zijn zoon op het hart God altijd in gedachten te houden en nooit ketterij toe te staan in zijn rijk.

Toen Filips zijn regentschap begon werd hij begeleid door de machtige Francisco de los Cobos, naaste raadsman van Karel V en door de hertog van Alba, destijds 36 jaar oud. Alba zou tot aan zijn dood in 1582 een trouwe dienaar zijn van Filips II. Spanje werd in die tijd bestuurd door een aantal raden die de koning adviseerden en waarvan de Raad van State de belangrijkste was. Ook de Raad voor de Indiën had veel invloed evenals die voor financiële zaken. De secretarissen van de raden die geacht werden de adviezen op schrift te stellen - de zogeheten *consultas* - namen een belangrijke positie in. In het begin was het De los Cobos die in feite alle belangrijke beslissingen nam, maar gaandeweg trad Filips op de voorgrond en toonde hij zich een waardig en ter zake kundig regent, die in belangrijke zaken natuurlijk altijd de toestemming nodig had van zijn vader.

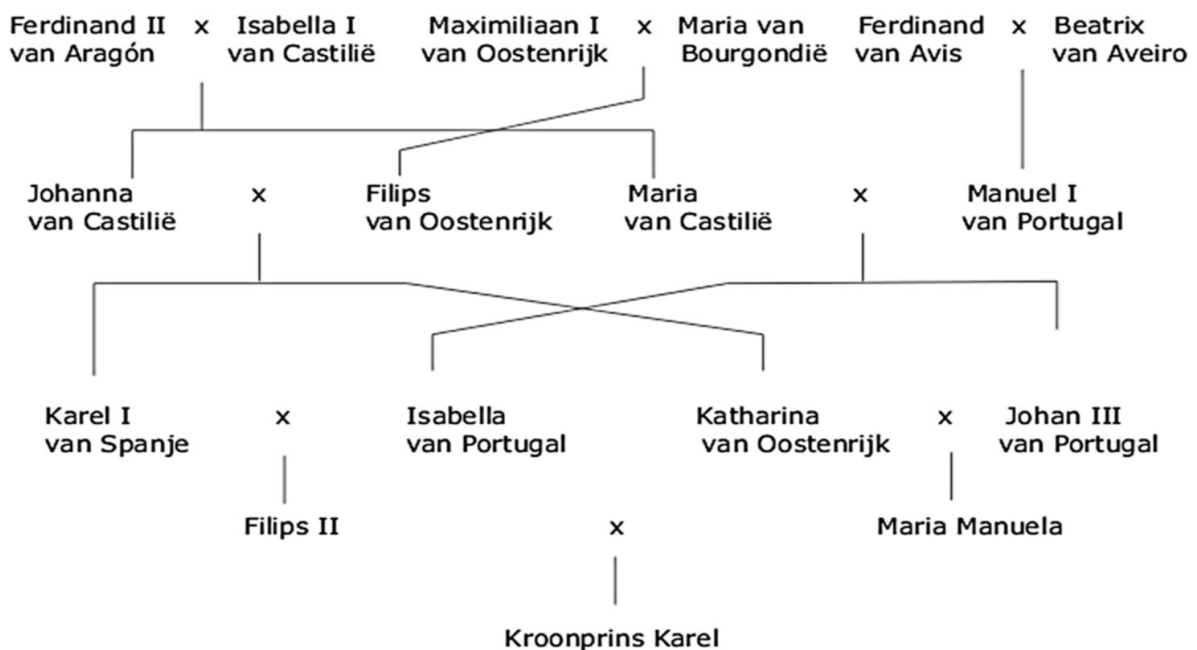
Filips voornaamste zorg was het bijeenbrengen van gelden ter financiering van de oorlogen die Karel voerde, maar hij was het eens met De los Cobos, die zich altijd verzet had tegen de kostbare imperiale ambities van Karel, dat de bevolking daar niet teveel voor zou mogen bloeden. Toch bleef de belastingdruk voortdurend hoog, met name voor de inwoners van Castilië, zowel qua bevolking als oppervlakte de belangrijkste component van de Spaanse kroon.

In 1544 bleek het gearrangeerde huwelijk met Maria van Portugal geen succes, maar niettemin werd in 1545 een zoon en erfopvolger geboren: Karel. Maria overleed enkele dagen na de bevalling. De kroonprins kwam misvormd ter wereld, groeide niet goed en vertoonde al gauw buitensporig gedrag. Hij stak paarden de ogen uit en toen hij een ander jongetje had afgetuigd, diende het hof de vader ervan financiële compensatie te bieden. Karels gedrag was de vrucht van inteelt onder zijn voorouders. Normaliter heeft een kind acht overgrootouders, maar Karel slechts vier en in plaats van zestien betovergrootouders had de kroonprins er zes

Kroonprins Karel
1547-1568

Stamboom van kroonprins Karel

Opstand in Peru en de reis door Europa

Aan het begin van de jaren veertig ontstond in de Amerikaanse koloniën grote opschudding toen Karel V nieuwe wetten van kracht verklaarde ter bescherming van de indianen die door de kolonisten als slaven werden behandeld. Wetten die tot stand waren gekomen door toedoen van de priester Bartolomé de las Casas die zich het lot van de oorspronkelijke inwoners van Amerika had aangetrokken. Filips overgrootmoeder, Isabella I, had dit gedrag van de Spaanse conquistadores scherp veroordeeld en het systeem van de encomiendas geïntroduceerd dat hen het recht gaf de bewoners van veroverde gebieden voor zich te laten werken, mits zij hen goed behandelden. In de praktijk was daarvan echter niets terecht gekomen. Het nieuws van opstanden in Peru, waar het verzet tegen de wetten het sterkst was, bereikte Filips in 1545 en met zijn raadgevers overlegde hij hoe de opstandelingen tegemoet te treden. Het voorstel van Alba om een sterk leger te sturen werd als onuitvoerbaar terzijde geschoven, in plaats waarvan Filips besloot een enkele gevolmachtigde te zenden: de priester Pedro de la Gasca, lid van de raad voor de Inquisitie. Deze wist, eenmaal aangekomen in Amerika, een leger op de been te brengen en de opstand de kop in te drukken, zij het dat Karel V zich genoodzaakt zag om het wetsartikel te schrappen dat de encomiendas verbood.

Pedro de la Gasca
1493-1567

Toen in 1547 Karel V bij Mühlberg een overwinning boekte op de protestantse keurvorsten was voor hem het moment aangebroken om Filips te introduceren in zijn Europese erfgoed. Daartoe verzocht hij zijn zoon Duitsland en

Maximiliaan II
van Oostenrijk
1527-1576

de Nederlanden te bezoeken en hem in Brussel te ontmoeten om de politieke ontwikkelingen te bespreken. Maar voor zijn vertrek nam Filips nog een paar belangrijke besluiten. De eerste beslissing was tegen zijn zin: om tegemoet te komen aan de financiële wensen van zijn vader eigende hij zich het goud en zilver toe van de kerken van Castilië. Tweede besluit was de benoeming tot regent van Spanje van de aartshertog van Oostenrijk, Maximiliaan, die in het huwelijk trad met Filips zuster Maria. De reis naar de Nederlanden duurde in totaal een half jaar en gaf Filips de gelegenheid tal van steden te bezoeken, zoals Milaan, München, Augsburg, Heidelberg en Namen, waar hij niet alleen kennis maakte met vooraanstaande onderdanen van zijn vader, maar ook voor het eerst in zijn leven protestanten ontmoette die sleutelposities innamen in het Heilige Roomse rijk. Op 1 april 1548 arriveerde het gezelschap in Brussel en kon Karel zijn zoon weer in de armen sluiten.

Karel V, die toen al een slechte gezondheid had, weerhield Filips ervan om onmiddellijk zijn geplande reis door de zeventien Nederlandse provincies te beginnen. Gedurende enkele maanden spraken vader en zoon elkaar dagelijks, waarbij Filips gedegen instructies ontving en Karel hem zo goed mogelijk voorbereidde op de toekomst. Uiteraard was er ook veel ruimte voor banketten, bals, jachtpartijen en toernooien. De prins leerde veel leeftijdgenoten kennen zoals prins Willem van Oranje en de perfect Spaans sprekende Lamoraal, graaf van Egmont. Het waren mannen die later een hoofdrol zouden spelen in het conflict tussen Spanje en de Nederlanden. De reis van Filips door de Nederlanden was uitputtend en in elke hoofdstad werd de prins ingezworen. Hij was zeer onder de indruk van Antwerpen, destijds een van de belangrijkste handelssteden van Europa en ook bezocht hij Rotterdam, de geboorteplaats van Erasmus, die toen in Spanje veel aanzien genoot.

In het voorjaar van 1550 verlieten Karel V en Filips II Brussel voor de keizerlijke Rijksdag in Augsburg, waarop de Duitse prins en vertegenwoordigers van de steden bijeenkwamen en gesproken werd over de Turkse opmars en het steeds weer opblazende conflict tussen rooms-katholieken en protestanten. Leerzaam voor Filips, maar nog belangrijker voor hem was de reünie van de familie der Habsburgers, waar de verdeling van het erfgoed van Karel V aan de orde was. Karel V was van plan om al zijn bezittingen aan Filips na te laten, inclusief het Heilige Roomse Rijk, maar een half jaar delibereren met zijn familie, kreeg hij voor dat idee geen steun. De Habsburgse bezittingen, Oostenrijk en Bohemen, die Karel in handen had gegeven van zijn broer Ferdinand, gingen niet over naar Filips. De familie wenste niet dat een Spanjaard zou regeren over Duitse gebieden. Ook wat betreft de keizerskroon verloor Filips de strijd. Afgesproken werd dat deze overging op Ferdinand en na diens dood op Filips, maar dat zou een illusie blijken. Ferdinand had nu eenmaal geen vertrouwen in Filips, die veel minder begrip had voor de protestanten dan hijzelf.

Ferdinand I
van Habsburg
1503-1564

In mei 1551 besloot Filips terug te keren naar Spanje. Tijdens deze reis deed hij Trente aan, waar net de tweede sessie van het concilie was begonnen dat handelde over de positie van protestanten en de misstanden in de rooms-katholieke kerk. Daar ontmoette hij frater Alfonso de Castro, zijn latere biechtvader. Bijna drie jaar na zijn vertrek naar Brussel, keerde Filips terug in Valladolid.

Huwelijk met Maria Tudor

In 1552 begonnen onderhandelingen over een huwelijk van Filips met zijn nicht prinses Maria van Portugal, dochter van de Portugese koning uit diens tweede huwelijk. Naar verluidt de meest gefortuneerde en begeerde huwelijkspartner van dat moment, maar een jaar later deed zich een nog veel aantrekkelijker mogelijkheid voor toen Edward VI, koning van Engeland op zestienjarige leeftijd overleed. Dat bracht een strijd om de Engelse troon teweeg tussen

aanhangers van de protestantse pretendenten Jane Grey, dochter van Hendrik VIII uit zijn huwelijk met Jane Seymour, en Maria Tudor, dochter van Hendrik en zijn eerste vrouw Catharina van Aragón, een oudtante van Filips. Maria was overtuigd rooms-katholiek en een huwelijk met Filips was een goede gelegenheid om het herstel van het rooms-katholicisme in Engeland te bevorderen. Ook bracht het een Spaans-Engelse alliantie teweeg tegen Frankrijk.

Maria en Filips II in 1554

Jane Grey werd uitgeroepen tot koningin van Engeland op 10 juli 1553, maar al na negen dagen afgezet en opgevolgd door Maria, die veel populairder was bij de bevolking. Op aandringen van de Spanjaarden, die in Jane een potentieel probleem zagen, gaf Maria opdracht haar nicht te onthoofden. De Engelse koningin, bijgenaamd Bloody Mary, en de elf jaar jongere Filips trouwden op 25 juli 1554. Filips bemoeide zich zo weinig mogelijk met de binnenlandse politiek van Engeland, maar had wel de hand in de verzoening van het land met de Heilige Stoel, na een schisma van twintig jaar, veroorzaakt door Hendrik VIII.

Niettemin begonnen sommige bisschoppen protestanten het leven moeilijk te maken, waarbij doden vielen. Filips werd verzocht een einde te maken aan deze vervolgingen, maar vond zijn vrouw tegenover zich, die erop aandrong ketters zonder pardon te laten executeren. De alliantie van Spanje en Engeland begon scheuren te vertonen. Filips bleef in Engeland vanwege een vermeende zwangerschap van Maria, maar zodra duidelijk werd dat er geen kind op komst was, haastte hij zich het land te verlaten. In september arriveerde hij in Brussel, de stad die zijn vader had gekozen als plaats om zijn bezittingen aan hem over te dragen. In oktober 1555 werd Filips heer der Nederlanden en op 16 januari 1556 abdiceerde Karel van de Spaanse troon ten gunste van Filips. Bij absentie werd de prins in Valladolid op 28 maart tot koning van Spanje uitgeroepen. Twee jaar later stierf Maria Tudor, waarmee het koningschap van Filips over Engeland eindigde. Ook Karel V overleed in dat jaar.

De overdracht der Nederlanden

Koning Filips II en het beheer van het imperium

Koning Filips II regeerde als absolutistisch vorst en was een kundig bestuurder die goed luisterde naar zijn adviseurs, waarbij hij vaak tegengestelde meningen vanuit kringen met verschillende belangen aan de orde liet komen. Filips verkoos schriftelijke communicatie boven mondelinge en beperkte audiënties tot een minimum. Werd iemand toch ontvangen door de koning, dan liet deze de bezoeker geheel uitpraten, waarna hij een weloverwogen reactie gaf. Kortom, Filips II was een bedachtzaam man die niet voor niets de bijnaam *El Prudente* kreeg. Zijn voorzichtigheid dreef ondergeschikten weleens tot wanhoop vanwege de traagheid waarmee besluiten werden genomen. De koning nam dat echter voor lief.

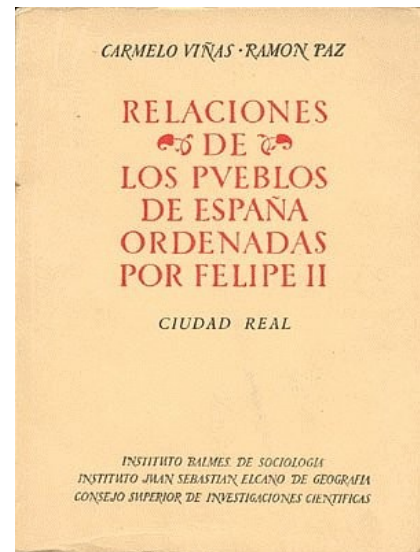
Natuurlijk werd deze traagheid ook beïnvloed door de enorme afstanden in zijn rijk waarover post vervoerd werd, maar dat was eigenlijk alleen voor het besturen van de koloniën een echt probleem. Brieven deden er soms meer dan een jaar over om in Amerika op de plek van bestemming te komen en het kwam voor dat een instructie van de koning domweg te laat kwam omdat zaken allang door lokale bestuurders naar eigen inzicht waren afgedaan. Maar binnen Europa had de koning een voortreffelijk werkend postsysteem ter beschikking. Dat systeem was al aan het begin van de zestiende eeuw ontwikkeld door zijn grootvader, Filips I, en verder uitgebouwd door Karel V, die in 1516 een contract sloot met het bedrijf van Thurn en Taxis, een Italiaanse firma die aan het eind van de vijftiende eeuw in Italië furore maakte met haar postsysteem en alle postbezorging voor haar rekening nam in het Heilige Roomse Rijk. Het bedrijf creëerde een koeriersdienst tussen de Spaanse hoofdstad en Brussel via Frankrijk met ruim honderd stations om paarden te verwisselen en vanaf 1560 vertrok er een à twee keer per maand een koerier in beide richtingen. De koeriers hadden er niet langer dan een dag of tien voor nodig om belangrijke post te bezorgen. Niet lang daarna richtte de hertog van Alba een vergelijkbaar postsysteem in van Milaan naar Brussel, een tracé dat later de Spaanse route genoemd zou worden en nodig was toen de weg door Frankrijk te gevaarlijk werd vanwege burgeroorlogen. Deze route werd ook gebruikt voor troepenverplaatsingen in geval er oorlog met Frankrijk was.

Tallose koeriers verzorgden de communicatie tussen de koning en zijn uitgebreide netwerk van ambassadeurs in de belangrijkste steden zoals Rome, Venetië, Lissabon en Londen. Filips stond erop dat deze ambassadeurs ook elkaar informeerden en afschriften van hun correspondentie naar Spanje stuurden. Rapportages werden minstens eens per week verwacht en Filips eiste dat hij van alles op de hoogte werd gehouden. Het was een duur systeem, maar garandeerde wel dat de Spaanse koning de best geïnformeerde vorst ter wereld was.

Deze informatievoorziening door zijn ambassadeurs vulde Filips aan met persoonlijke kennis van vertrouwelingen, opgedaan tijdens lange reizen en met de resultaten van speciale onderzoeken naar de situatie in bepaalde steden of streken. Hij liet landkaarten vervaardigen op basis van veldonderzoek en gaf in 1570 opdracht tot het houden van een serie van grootscheepse enquêtes, de zogeheten *Relaciones topográficas*, waarmee allerlei informatie over de geografie, geschiedenis, economie en bevolking werd vergaard in diverse woongebieden. De koninklijke kosmograaf en chroniqueur Juan López de Velasco, belast met het samenvatten van de resultaten, poogde daarbij een van de meest prangende vraagstukken van die tijd op te lossen: het vaststellen van geografische lengte tussen plaatsen, gebaseerd op metingen aan de hand van gelijktijdig waargenomen maansverduisteringen. Dit was van groot belang voor het maken van betrouwbare kaarten en vooral om de invloedssfeer tussen Spanje en Portugal in Azië -

vastgelegd in het verdrag van Tordesillas in 1494 - nauwkeurig af te bakenen. Helaas bleek dit project te hoog gegrepen; pas in de achttiende eeuw werd het probleem van lengtegraadmetingen opgelost. Koning Filips verzamelde zo een enorme hoeveelheid informatie maar hij bleek lang niet altijd bij machte om deze stroom effectief in te zetten. Hij werd vooral gehinderd door zijn neiging om weinig te delegeren en alle instructies tot in de puntjes uit te werken. Deze vorm van micromanagement speelde met name de Spaanse legerleiders parten. De koning stond geen improvisaties toe, waardoor zij niet adequaat konden reageren op onverwachte gebeurtenissen. Een voorbeeld ervan waren zijn strikte instructies aan de vlootleiding bij zijn poging in 1588 om met de Grote Armada Engeland te bezetten.

Conflict met Frankrijk en het eerste Spaanse bankroet

Bevreesd voor de imperiale macht van Karel V, had Frankrijk in 1555 steun gezocht bij paus Paulus IV, die de Spaanse koning slecht gezind was. Ook omdat de Fransen de Nederlanden tot hun invloedssfeer rekenden, besloot Filips na overname van de macht te Brussel in 1556 daar te blijven om een oplossing te zoeken voor een dreigend treffen met Frankrijk. Weliswaar had Karel V vlak voor zijn troonsafstand het vredesverdrag van Vaucelles gesloten, maar de situatie bleef gespannen en Filips kon zich vanwege een chronisch gebrek aan geld in feite geen oorlog met Frankrijk om de Nederlanden permitteren. Wel greep de koning in toen de paus aanspraken maakte op het koninkrijk Napels, een Spaanse bezitting die Filips al in 1554 van zijn vader had overgenomen. De hertog van Alba, onderkoning van Napels, kreeg van Filips opdracht om de Pauselijke Staat aan te vallen en de paus tot de orde te roepen, wat uiteindelijk lukte. Begin 1557 trok Frankrijk op richting Nederlanden, waardoor de Spaanse koning zich gedwongen zag om op zoek te gaan naar extra financiële middelen. Hij trachtte steun te vinden in Engeland, waarover hij formeel nog steeds koning was wegens zijn huwelijk in 1554 met de Engelse koningin, Maria Tudor.

Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, hertog van Alba
1507-1582

Tijdens een verblijf van enkele maanden in 1557 in Londen wist Filips niet alleen de Engelsen over te halen tot verlenen van militaire steun, maar ging hij voor het eerst in de geschiedenis over tot surseance van betaling van staatsschulden, wat neerkwam op een bankroet, in 1560 gevolgd door een tweede ¹).

Na voorgoed afscheid te hebben genomen van zijn vrouw en van Engeland, keerde Filips terug in Brussel, waar plannen ontwikkeld werden om de Franse aanval op de Nederlanden het hoofd te bieden. Een leger werd op de been gebracht met als belangrijke component de overal in Europa gevreesde Spaanse tercios. In 1557 leden de Fransen een nederlaag in de slag bij

Lamoraal graaf van Egmont
1522-1568

Saint-Quentin en in het jaar daarop het werd conflict definitief in het voordeel van de Spanjaarden beslecht in de slag bij Gravelines. Hollandse edelen zoals Willem van Oranje, Lamoraal graaf van Egmont en Filips van Montmorency ofwel de graaf van Horne, stredden aan Spaanse zijde. Egmont vervulde in beide veldslagen een zeer prominente rol. Na de veldslag begonnen er vredesbesprekingen die in 1559 uitmondten in het verdrag van Cateau-Cambrésis, dat tien jaar rust zou geven. Op dat moment wist Filips zich koning van de machtigste natie ter wereld, een positie die de Fransen op termijn weliswaar niet konden accepteren, maar voorlopig was een enigszins vriendschappelijke relatie tot stand gekomen. Om dit te bezegelen stemde Filips II - in 1558 weduwnaar geworden door het overlijden van Maria van Tudor - toe in een echtverbintenis met Elizabeth Valois, de oudste dochter van koning Hendrik II, gehuwd met Catharina de' Medici. Elizabeth trouwde op 15 juni in Parijs met de handschoen, de hertog van Alba trad op als plaatsvervangend bruidegom. Tijdens het huwelijksfeest vonden steekspellen plaats, waarbij de

veertigjarige Franse koning dodelijk gewond raakte toen de spies van zijn tegenstander zijn oog doorboorde. Hendriks vijftienjarige zoon Frans volgde hem op. Het vredesverdrag kwam door deze machtswisseling niet in gevaar.

Terug naar Spanje en de Ottomaanse dreiging

Hoewel het probleem van de ketterij in de Nederlanden nog lang niet was opgelost, besloot Filips dat het tijd was terug te keren naar Spanje. Hij droeg het beheer over zijn noordelijke bezittingen over aan zijn halfzuster Margaretha van Parma, een dochter uit een buitenechtelijke verhouding van zijn vader. Belangrijke besluiten van Filips zouden de Nederlanden echter bereiken via zijn vertrouweling Antoine Perrenot de Granvelle, bisschop van Arras. Granvelle werd later op voordracht van Filips tot kardinaal benoemd en was een man van de harde lijn die door zijn optreden veel kwaad bloed zette bij de Nederlandse edelen. Terug in Spanje riep Filips II de Cortes bijeen om voor zijn buitenlandse politiek de nodige middelen te verkrijgen. Bestrijding van de ketterij in de Nederlanden had daarbij de hoogste prioriteit. Ondanks de financiële nood gaf de koning opdracht tot de bouw van de abdij van El Escorial, een plaatsje gelegen ten noordwesten van Madrid in het Guadarramamassief. De abdij werd opgedragen aan San Lorenzo, de heilige van de dag waarop de Spaanse legers bij Saint-Quentin de overwinning behaalden op de Fransen. Het Escorial was tevens bedoeld om een laatste rustplaats te creëren voor zijn vader, Karel V.

Koninklijke abdij van El Escorial. Gebouwd tussen 1563 en 1586.

¹ In feite ging het bij de bankroeten van Filips II om het omzetten van kortlopende schulden die niet konden worden voldaan in langlopende leningen met een lager rendement. De solvabiliteit van de staat kwam niet in gevaar.

In tegenstelling tot andere landen had het protestantisme in Spanje nauwelijks voet aan de grond gekregen. Meest waarschijnlijke verklaring daarvoor is dat Spaanse katholieken veel minder ontvankelijk waren voor de nieuwe godsdienst dan hun geloofsgenoten elders in Europa, een gevolg van de Moorse overheersing, toen moslims en christenen als twee verschillende etnische groepen naast elkaar leefden met een eigen identiteit, die vooral ontleend werd aan hun religie, een identificatie die uniek was in de westerse wereld.

Bartolomé de Carranza
1503-1576

Dat betekende overigens niet dat er voor de Inquisitie niets te doen was. Vlak voordat Filips terugkeerde in Spanje waren kleine groepen van Lutheranen ontdekt in Sevilla en Valladolid, die stevig werden aangepakt onder leiding van grootinquisiteur Fernando Valdés. Deze fanaticus maakte overigens handig gebruik van de Inquisitie om zich te ontdoen van zijn voornaamste rivaal aan het hof, Bartolomé de Carranza, een bewonderaar van Erasmus en door Filips benoemd tot aartsbisschop van Toledo, de hoogste kerkelijke functie in Spanje. Valdés, die het niet kon verkroppen dat niet hij, maar Carranza was benoemd, liet de erasmiaan arresteren onder beschuldiging van ketterij. Het proces tegen Carranza begon in Spanje, werd op last van de paus verplaatst naar Rome, waar na een uitputtende strijd tussen theologen in 1576 de afgezanten van de Spaanse koning het pleit wonnen. Vlak voor de dood van Carranza in 1576 verkreeg hij van de paus echter absolutie. Dit proces was niet alleen een illustratie van hoe kerkelijke machthebbers met elkaar afrekenden, maar getuigt ook van de invloed die Filips II had op kerkelijke aangelegenheden.

In de eerste jaren vanaf de troonsbestijging van Filips vormde het zich uitbreidende Ottomaanse rijk van Süleyman de Grote in het oosten van het Middellandse Zeegebied de voornaamste externe bedreiging voor Spanje. Al eerder, onder het regime van Karel V, waren de Ottomanen ver opgerukt tot aan Wenen en nu heersten zij over de gehele Noord-Afrikaanse kust. Vanuit Tripoli en Algiers ondernamen kaapvaarders onder aanvoering van de Turkse admiraal Dragut aanvallen op Spaanse schepen en Spaans grondgebied zoals Malta en de Balearen. Filips besloot een tegenaanval te doen en wel door te proberen Tripoli te veroveren. Een gecombineerde Spaans-Italiaanse armada bezette begin 1560 het eiland Djerba, gelegen voor de Afrikaanse kust ten westen van Tripoli, maar werd kort daarna vrijwel geheel vernietigd door de Ottomanen. Het was een voor de Spanjaarden ongekende nederlaag, die in het toch al door de financiële problemen en slechte oogsten verzwakte Spanje een schok van ontzetting teweeg bracht. Filips II zocht de oorzaak van de toestand waarin Spanje zich bevond aan zijn langdurige afwezigheid en gaf direct opdracht tot de bouw van een nieuwe vloot waarmee hij in 1565 het door de Turken zwaar belegerde Malta wist te ontzetten. Het westelijk deel van de Middellandse Zee was vanaf dat moment stevig in handen van Spanje en Filips II kon gerust ademhalen. Hij was een verdediger van de grenzen van zijn christelijke rijk, geen aanvaller en met het behoud van Malta had hij zijn doel bereikt.

Turken arriveren op Malta, 1565

Met de groei van de hofhouding van Filips II groeide ook het verlangen naar een vaste verblijfplaats voor het hof. De koning koos voor Madrid, niet omdat deze plaats in het hart van het Iberisch schiereiland lag, maar omdat het centraal gesitueerd was ten opzichte van belangrijke koninklijke residenties zoals El Escorial en Aranjuez. Aranjuez werd omgetoverd in een verblijfplaats van allure en de rivier de Taag gereedgemaakt voor transport over het water.

Het Alcázar en het Pardopaleis te Madrid werden ingrijpend verbouwd, waarbij de Vlaamse bouwstijl model stond. Alle residenties waren omzoomd door prachtige parken en jachtgebieden. Karel, de zoon van Filips II en beoogd troonopvolger, overkwam in 1562 een ernstig ongeluk. Hij kreeg hoge koorts en de dood leek nabij. Filips was radeloos. Op voorstel van de hertog van Alba werd het gebalsemde lichaam van de plaatselijke heilige Diego van Alcalá binnengebracht zodat de prins het kon beroeren en ook werd een morisco-arts ontboden die beschikte over bijzondere balsems. Hoe dan ook, de prins genas.

Oplopende conflicten

Begin jaren zestig begon in Frankrijk de spanning tussen rooms-katholieken en protestanten op te lopen en om ernstige conflicten te vermijden, nam de Franse regering een tolerante houding in ten opzichte van ketterij. Tegen de zin van de Spanjaarden, die met Alba als belangrijkste voorstander een hard militair optreden tegen de protestanten bepleitten. Zij vreesden dat de bloei van het protestantisme in Frankrijk de toch al moeilijke situatie in de Nederlanden zou doen verslechteren. Daar wekte het optreden van kardinaal Granvelle via zijn gehate antiketterse plakkatens veel weerstand op. Toen Filips besloot om de bisdommen in de Nederlanden opnieuw in te delen werd het de edelen te gortig. Zij voelden zich gepasseerd met dit voornemen en vreesden bovendien de invoering van de Spaanse Inquisitie. Deze laatste vrees was weliswaar ongegrond: Filips heeft nooit overwogen zijn heilige officie te gebruiken in zijn strijd tegen de Nederlandse ketterij, maar het gerucht ervan had zeker invloed op het besluit van Willem van Oranje, Egmont en Horne om de koning te verzoeken Granvelle te ontslaan.

Antonio Perrenot de
Granvelle
1517-1586

Toen uiteindelijk tegen het eind van 1563 regentes Margaretha van Parma het verzoek van de drie edelen accepteerde, besloot Filips - zeer tegen de zin van Alba - de kardinaal van het toneel te laten verdwijnen. Dit had echter op de wetgeving geen effect, want Filips veranderde daar niets aan, ook niet toen graaf van Egmont - die vloeiend Spaans sprak - de Nederlandse eisen ter verzachting van de plakkatens persoonlijk in Madrid aan de koning overhandigde. Waar het Filips om ging, was invoering van besluiten van het concilie van Trente, die hervormingen van de rooms-katholieke kerk inhielden, maar geenszins concessies aan de protestanten. In zijn visie zouden de hervormingen deze concessies overbodig maken. Een zachtere lijn werd in Frankrijk getrokken door zijn schoonmoeder Catharina de' Medici die met het edict van Saint-Germain de groeiende groep calvinistische Hugenoten enigszins de hand wilde reiken, maar daarmee een scherpe reactie opriep van de rooms-katholieke hardliners. Zij verstoorden een hagenpreek waarbij tientallen doden vielen: het bloedbad van Wassy-sur-Blaise. Het was het begin van de Hugenotenoorlogen.

Willem van Oranje in 1554
1533-1584

Niet alleen Frankrijk en de Nederlanden bezorgden koning Filips II problemen. Ook in Amerika deden zich ongeregelde zaken voor. Spanje had het alleenrecht op het zilver uit de mijnen in Amerika. Zilver waarmee Filips voor een deel zijn oorlogskosten betaalde, in aanvulling op zware belastingen die opgebracht werden door de Castiliaanse bevolking. Het zilvermonopolie van de Spanjaarden werd uiteraard aangevochten, onder anderen door de Fransen, en met man en macht verdedigd. Toen in 1562 een groep Hugenoten zich vestigde in Florida werd dit gezien als een inbreuk op territoriale rechten. Drie jaar later werd de kolonie aangevallen door een Spaanse missie, waarbij 250 kolonisten omkwamen en vrouwen en kinderen werden gevangengenomen. Filips II schrok van dit geweld, maar keurde het harde optreden tegen de 'invasie' van de ketterse Fransen niet af.

Ook de voortdurende rebellie van de Inca's en de opstand in Mexico van jonge edelen in 1566 werden met harde hand de kop ingedrukt. Net als zijn vader Karel V, die in de jaren twintig de opstanden van de Comunidades had neergeslagen, was Filips de mening toegedaan dat ingaan op eisen van rebellen het begin van het einde zou betekenen van zijn imperium. Vandaar de consequent harde lijn die de koning aanhield voor de Nederlanden. Daarbij ging het hem niet alleen om de bestrijding van ketterij, maar vooral ook om pogingen tot machtsuitbreiding van edelen zoals Willem van Oranje, Egmont en Horne in de kiem te smoren. Onder aanvoering van Willem van Oranje en Hendrik van Brederode bood het verbond van edelen van de Nederlanden begin 1566 de landvoogdes Margaretha van Parma een petitie aan: het eerste Smeekschrift der edelen, waarin zij aandrongen op tolerantie en verzachting van de plakaten. Ofschoon de edelen met misprijzen werden behandeld en door het hof denigrerend met de naam van Geuzen werden betiteld, achtte Margaretha het verstandig om de antiketterijwetten enigszins te verzachten, zoals de toestemming aan protestanten hun hagenpreken te houden. Voor Oranje, Egmont en Horne was het echter niet genoeg. Zij eisten meer zeggenschap in de in hun ogen door Madrid gedomineerde Staten-Generaal en dreigden hun verantwoordelijkheid als regeerders op te geven. Filips toonde zich onverzettelijk en weigerde op hun eisen in te gaan. Vrezend voor een opstand van de edelen gaf hij Margaretha opdracht troepen te werven in Duitsland.

Margaretha van Parma
1522-1586

In september van het jaar 1566 bereikten Filips II berichten over de Beeldenstorm. Honderden kerken waren vernield of beschadigd en talloze beelden, altaren en graven geschonden. In de mening dat sprake was van een volledige rebellie, besloot de koning tot militair ingrijpen. Zijn adviseurs drongen erop aan dat hijzelf aan het hoofd van het leger naar de Nederlanden zou gaan, maar Filips aarzelde. Hij benoemde de hertog van Alba, een man in wie hij het volste vertrouwen had, tot legerleider. Alba, toen al zestig jaar en gekweld door jichtaanvallen, zette in april 1567 met zijn interventiemacht van 10.000 man vanuit Cartagena koers naar Italië, om via de route door de Alpen in augustus van dat jaar Brussel te bereiken. Onmiddellijk na aankomst richtte hij de Raad van Beroerten op, beter bekend staand als de Bloedraad die als taak had de orde in de Nederlanden te herstellen. De maand daarop sloeg Alba hardhandig toe door een aantal Vlaamse edelen te arresteren, waaronder Egmont en Horne. Een aantal deelnemers aan de Beeldenstorm werd geëxecuteerd. Intussen maakte Filips zich op om af te reizen naar de Nederlanden, maar nieuwe problemen rond prins Karel weerhielden hem ervan.

Gezinstragedie

Kroonprins Karel vertoonde vanaf zijn geboorte zowel lichamelijke als mentale afwijkingen, maar was niettemin voorbestemd om Filips op te volgen. Bij zijn afscheid van de Nederlanden in 1559 had Filips II kenbaar gemaakt dat Karel hem zou vervangen als regerend vorst over de Noordelijke provincies. Toen de koning deze belofte introk omdat hij tot het inzicht was gekomen dat zijn zoon hiervoor de capaciteiten ontbeerde, werd Karel razend en zon op wraak. Hij dreigde zelfs zijn vader te doden. Filips aarzelde niet en sloot Karel op in het Alcázar van Madrid. Hij verklaarde zijn optreden in een brief aan de paus, waarin hij uiteenzette dat Karel volledig ongeschikt was om wat voor regeringsfunctie dan ook te volvoeren. Hiermee stelde Filips zichzelf voor het blok, want een tweede mannelijke nakomeling was er op dat moment niet. Vanaf toen verergerde de toestand van de prins zienderogen. Hij ging in hongerstaking en onderwierp zichzelf aan extreme temperatuurschommelingen door zijn bed met ijs te bedekken. Eind juli 1568 stierf prins Karel. Voor Filips werd de tragedie nog vergroot door het overlijden van zijn vrouw, Elizabeth, enkele maanden later.

Elizabeth van Valois
1546-1568

Het begin van de Tachtigjarige Oorlog

Alleen Willem van Oranje wist uit handen van Alba te blijven en hij realiseerde zich dat de enige manier om tegenwicht te bieden aan diens repressieve beleid gewapend verzet zou zijn. In de loop van 1568 begon Willem troepen te rekruteren en steunde hij aanvallen vanuit Duitsland en Frankrijk die echter vrijwel allemaal mislukten. Willem van Oranje probeerde onder meer Roermond te veroveren maar zijn leger moest vluchten en werd in de slag bij Dalheim (Duitsland) op 25 april 1568 vernietigd. Deze slag wordt beschouwd als het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Alba zette zijn repressie voort en stelde op 5 juni 1568 een afschrikwekkend voorbeeld door Egmont en Horne op de marktplaats van Brussel in het openbaar te laten onthoofden. De executie bracht een schok teweeg in heel Europa, maar Filips verdedigde de handelwijze van Alba. De Bloedraad vervolgde zijn weg van onderdrukking en executies en tegen het eind van het jaar had Alba de Nederlanden stevig in zijn greep.

Door het voeren van een waar schrikbewind had Alba rond 1568 de Nederlanden op de knieën. Maar de onvoorwaardelijke instemming van Filips met dit hardhandige optreden, wekte wrevel op bij de Oostenrijkse tak van de familie

der Habsburgers, die veel toleranter stond ten opzichte van het protestantisme dan de Spaanse tak. Keizer Maximiliaan II van het Heilige Roomse Rijk nam het initiatief om de band met zijn neef Filips te verstevigen. Ze hadden elkaar nodig, zeker met het oog op het terugdringen van de Ottomanen. Maximiliaan bood Filips aan zijn dochter Anna te huwen. Voor dit huwelijk van Filips met zijn ruim twintig jaar jongere nichtje was instemming vereist van de paus, die uiteindelijk zijn fiat gaf. In 1570 trouwden zij. Wat Maximiliaan echter niet lukte was Filips tot andere gedachten te brengen over zijn manier van omgang met de Nederlanden. Zijn Spaanse neef hield halsstarrig vol geen ketterij te zullen gedogen en geen duimbreed te wijken voor de eisen van Willem van Oranje.

Opstand der moriscos

Nadat in 1492 het laatste Moorse bolwerk, Granada, in handen was gevallen van de katholieke vorsten Isabella I en Ferdinand II, bleef een aantal islamieten hun geloof trouw en weigerde zich te laten kerstenen: de *moriscos*. Het was een grote groep van rond de 300.000 zielen en zij woonden voornamelijk in Granada, Aragón en Valencia. De houding van christenen tegenover de moriscos was ambivalent. Landeigenaren zagen hen als een rijke bron van goedkope arbeidskrachten en waren er niet op uit hen te laten dopen. Dat zou hun status verhogen en duurder maken. Kerkelijke leiders daarentegen drongen aan op actieve kerstening. Zij waren van mening dat de moriscos alleen dan goede Spanjaarden zouden kunnen worden wanneer zij zich lieten dopen. Filips II nam een tolerante houding aan tegenover de moriscos en maakte gebruik van hun vaak niet geringe talenten. In dat opzicht verschilde hij niet van zijn overgrootmoeder Isabella I die, net als hij, geen vooroordelen had jegens andersdenkenden en hun bijdragen aan de cultuur en het bestuur van het land op prijs stelde. Niettemin, de moriscos stonden laag op de sociale ladder en zij werden voortdurend uitgebuit en vervolgd. Dat leidde in 1568 tot een opstand in de Alpujarra aan de zuidflank van de Sierra Nevada. Deze sloeg aan en breidde zich uit over het hele gebied van Granada, waarbij zo'n 30.000 moriscos betrokken waren.

Vanuit Noord-Afrika kwamen geloofsgenoten te hulp en werden wapens gestuurd. Filips vreesde dat deze interne onlusten hem parten konden spelen in de strijd tegen de Turken, die inmiddels een geslaagde aanval hadden gedaan op Tunis. Ook realiseerde hij zich dat de opstand zich aanzienlijk zou kunnen uitbreiden met de eventuele komst van moriscos uit Valencia. Er diende dus te worden ingegrepen. De opdracht om de opstand te breken werd gegeven aan Johan van Oostenrijk, zoon uit een buitenechtelijke relatie van Karel V. Johan van Oostenrijk was een jonge avonturier die zich reeds onderscheiden had als opperbevelhebber van de Spaanse vloot in de Middellandse Zee. Een bloedig ingrijpen volgde en vele duizenden moriscos vonden de dood. Om meer opstanden te voorkomen werden 120.000 moriscos gedeporteerd naar Castilië, waar zij gedwongen werden in kleine groepjes te leven in verschillende dorpen en steden.

Johan van Oostenrijk
1545/1547-1578

In conflict met Engeland en Frankrijk en de slag bij Lepanto

Hoewel Engeland zich ontwikkelde tot een protestantse natie, wilde Filips II dit land graag als bondgenoot behouden. Frankrijk, dat zich in de ogen van Filips veel te tolerant opstelde tegenover de protestantse hugenoten, beschouwde hij als een potentieel gevaar en hij kon het zich gezien de problemen in de Nederlanden niet veroorloven om Engeland tegen zich in het harnas te jagen. Dat gebeurde echter wel toen de hertog van Alba door zijn harde optreden de intensieve handel tussen Engeland en de Nederlanden verstoorde. De situatie verergerde toen

Elizabeth I van Engeland
1533-1603

in 1568 een kleine Spaanse vloot, beladen met zilver bestemd voor Alba, door de weersomstandigheden gedwongen werd te landen op de zuidkust van Engeland. De Engelse koningin Elizabeth legde beslag op de lading van de schepen, wat leidde tot een heftig Spaans protest. Filips kreeg advies om Engeland dat betaald te zetten, maar voelde er niets voor. Boven alles wilde hij dat Engeland neutraal zou blijven ten aanzien van de Nederlandse kwestie en voorkomen dat Elizabeth een verbond zou sluiten met de Fransen.

De Spaanse koning trachtte zelfs te beletten dat koningin Elizabeth zou worden geëxcommuniceerd door de paus en was woedend toen dit toch gebeurde. Toch werd het fragiele bondgenootschap tussen Engeland en Spanje verbroken. Ten dele was dat te danken aan de gevolgen van het zogenaamde Ridolfi-complot. Ridolfi,

Karel IX van Frankrijk
1550-1574

een Italiaanse bankier en fanatiek rooms-katholiek, had het plan gesmeed om Elizabeth van de troon te stoten ten faveure van Maria van Schotland. Daartoe probeerde hij militaire steun te krijgen van Alba, maar zowel de hertog als Filips II weigerden dat. Zij vreesden dat wanneer Maria van Schotland op de Engelse troon kwam, de banden tussen Engeland en Frankrijk zouden worden aangehaald vanwege de relaties die Maria had met dat land. Haar moeder was een telg uit de vooraanstaande familie van Guise en zij was kort getrouwd geweest met de Franse koning. Toen het Ridolfi-complot werd ontdekt kregen anti-rooms-katholieke gevoelens de overhand in Engeland en steeg het wantrouwen jegens de Spanjaarden. Guerau de Espés, de Spaanse ambassadeur, werd uitgewezen. Elizabeth keerde zich af van Spanje en sloot met Karel IX, koning van Frankrijk in 1572 het verdrag van Blois waarmee de beide landen de handen ineen sloegen en elkaar beloofden elkaar te steunen wanneer Spanje een van beide naties zou aanvallen.

Hoofddrol in Frankrijk speelde admiraal en hugenoot Gaspard de Coligny, die de Franse koning adviseerde in te grijpen in de Nederlanden om de rebellen te ondersteunen. Dat mislukte, de Franse legers werden door Spaanse troepen verslagen, wat voor Elizabeth van Engeland aanleiding was het verdrag van Blois op te zeggen. Zij voelde er niets voor om haar land in een oorlog met Spanje te storten vanwege de Franse belangen in de Nederlanden. Dat bracht Karel IX van Frankrijk in twijfel: alleen optrekken tegen Spanje of Spanje gunstig stemmen door zijn tolerante houding jegens de hugenoten te laten varen? Het kwam tot het laatste na de bruiloft van Margaretha, de zuster van de Franse koning en de jonge protestantse prins, Hendrik van Navarra. Een bruiloft waarvoor alle rooms-katholieke en protestantse leiders van Frankrijk bijeen waren gekomen in Parijs.

Zij dachten daar in rust met elkaar van gedachten te wisselen. Enkele dagen na de huwelijksinzegening werd een mislukte aanslag gedaan op het leven van de Coligny, een gebeurtenis die de gemoederen tussen katholieken en protestanten natuurlijk deed oplopen. Maar toen kort daarna een tweede brute moordpoging slaagde, sloeg de vlam in de pan. Bevreesd voor een wraakactie van de hugenoten gaf Karel IX op advies van zijn moeder, Catharina de' Medici, bevel de aanwezige protestanten om te brengen: het bloedbad dat bekend staat als de Bartholomeusnacht van 23 op 24 augustus. Vele duizenden vonden de dood. Het bericht ervan leidde tot een protest van keizer Maximiliaan van het Heilige Roomse rijk aan het adres van de paus, maar het bracht Madrid in feeststemming. Filips wist zich bevrijd van de dreiging die uitging van de

belangrijkste hugenotenleiders. De Engelse koningin was zo verontwaardigd over het gewelddadige optreden van de Fransen, dat zij de banden met Spanje weer aanhaalde, vooral op commercieel gebied.

Toen de troepen van Filips II in 1565 Malta in handen kregen, leek de Ottomaanse opmars in het Middellandse Zeegebied gestuit. Toch vormde de Turkse zeemacht steeds een dreiging voor de christenen. Die dreiging was voor paus Pius V ernstig genoeg om Filips II te vragen een kruistocht te starten tegen de Islamitische vijand. In eerste instantie voelde de Spanjaard daar

niet voor, hij had zijn handen vol aan de moriscos en de perikelen in de Nederlanden, maar toen in 1571 de Turken Cyprus veroverden stemde hij ermee in toe te treden tot de Heilige Liga, waaraan ook Venetië en het Vaticaan deelnamen. Doel van de Liga was het formeren van een sterke vloot om de Turks zeemacht een nederlaag toe te brengen en Cyprus te ontzetten. Besloten werd om Johan van Oostenrijk de leiding te geven over de gecombineerde vloot van de christenen die koers zette naar de Golf van Lepanto, waar de vijand zich ophield. Op 7 oktober 1571 vond daar de beroemde zeeslag van Lepanto plaats waarbij de Heilige Liga een overwinning boekte. Uiteraard werd

het nieuws van de overwinning met gejuich ontvangen in Madrid. Filips II leek vanaf dat moment zijn handen vrij te hebben om zich volledig te concentreren op de situatie in de Nederlanden. Johan van Oostenrijk werd veel lof toegezwaaid: Filips erkende dat na God, Johan alle eer en dank toekwam. Tijdens de zeeslag bevond zich onder de duizenden strijders een jonge schrijver: Miguel de Cervantes, de latere auteur van Don Quijote, die de slag beschreef als de belangrijkste gebeurtenis ooit. Na Lepanto ondernamen de Spanjaarden enkele strafexpedities naar steden aan de Afrikaanse noordkust om een einde te maken aan de zeeroverij in het westen van het Middellandse Zeegebied. Van belang was vooral de verovering van Tunis in 1573. In 1581 werd een verdrag gesloten met de Turken, dat niet alle risico's wegnam, maar in elk geval de onbelemmerde scheepvaart op Italië veilig stelde.

Onrust in Amerika

Rond 1570 ontstond er onrust in Peru. De Taqui Ongoy, een chiliastische Indiaanse beweging, kreeg de wind in de zeilen. Zij voorspelde het eind van de christelijke overheersing en waren teruggekeerd naar de oude inheemse rituelen. Onderkoning Francisco de Toledo, die het jaar daarvoor zijn ambt had aanvaard, smoorde een opstand in de kiem, maar joeg daarmee veel geestelijken tegen zich in het harnas, die het Spaanse gezag verweten veel te ruw om te springen met de belangen van de lokale bevolking. Onder hen bevond zich de dominicaanse monnik Francisco de la Cruz die constateerde dat de Spanjaarden meer geïnteresseerd waren in het Amerikaanse zilver dan in de mensen die daar woonden en waarschuwde dat God hen daarvoor zou straffen. De monnik werd in 1575 gearresteerd en drie jaar later geëxecuteerd. Of Filips II van de kwestie De la Cruz op de hoogte was, is onzeker, maar hij was er zich wel van bewust dat het harde optreden van Francisco de Toledo de onrust in de kolonie alleen maar deed toenemen. Het was de voortzetting van het type bewind der kolonisten dat al aan het eind van de vijftiende eeuw door koningin Isabella I werd bekritiseerd, maar ondanks protesten van geestelijken en onder invloed daarvan geïnitieerde wetgeving gewoon doorging. Net als Isabella en zijn vader Karel V voor hem, nam Filips maatregelen, waarvan de belangrijkste de Verordening op Ontdekkingen was, uitgevaardigd in 1573. Deze verordening verbood verdere veroveringen in Amerika en legde het accent op verbreiding van het christelijk geloof. Ook werd benadrukt dat de rechten van de inheemse bevolking dienden te worden gerespecteerd. Met deze verordening werden in Amerika bestaande grenzen vastgelegd die niet mochten worden overschreden, behalve door missionarissen, eventueel onder begeleiding van een militaire escorte. Het hielp weinig en De Toledo zette zijn beleid gewoon voort, dat uiteindelijk noch de inheemse bevolking, noch de kolonisten voordeel bracht. Ook de kerk leed onder de repressie van De Toledo en moest aanvaarden dat de kerstening van de indianen minder succesvol bleek dan ooit verondersteld.

Francisco de Toledo
1515-1582

Het bewind van Alba in de Nederlanden

De hertog van Alba ging in de Nederlanden onverdroten door met het voeren van zijn harde bewind. In 1571 voerde hij een nieuwe belasting in: de Tiende Penning, een heffing van 10% op alle roerende goederen. Dit maakte een krachtig verzet los in de steden. Deze zochten samenwerking met de geuzen die zowel te land als op zee plundertochten hielden en voor het Spaanse gezag een ernstige bedreiging vormden. In april wisten de watergeuzen Den Briel in te nemen, waarna meer plaatsen volgden, zoals Vlissingen.

In Madrid begon Filips II, die op de hoogte was van het meedogenloze bewind van Alba, langzamerhand in te zien dat de positie van de Spanjaarden in de Nederlanden juist daardoor onhoudbaar werd. Hij besloot in te grijpen en stuurde een nieuwe bestuurder naar Brussel: de hertog van Medinacelli, Juan de la Cerda, die na aankomst medio 1572 in

Vlaanderen vaststelde dat de Tiende Penning een mislukking was en het optreden van het Spaanse leger volstrekt afkeurenswaardig. Alba zette zijn vernietigingsstrategie echter door en veroverde achtereenvolgens Mechelen, Zutphen, Naarden en Haarlem. Al deze veroveringen gingen gepaard met bloedbaden onder de bevolking.

Conservatieven in Madrid vernamen dit alles met instemming, maar een aantal adviseurs van de koning zag in dat het in koelen bloede vermoorden van het gehele Nederlandse garnizoen in Haarlem - meer dan duizend man - niet de manier was om de situatie te redden. Ook omdat de kosten van de oorlog de pan uitrezen - zij bedroegen toen meer dan tien keer de som die werd uitgegeven aan de verdediging van het Iberisch schiereiland - besloot Filips II het ruziënde koppel Mediceanelli - Alba terug te roepen. Eind januari 1573 benoemde hij zijn goede vriend Luis de Requesens, destijds bestuurder van Milaan, tot gouverneur der Nederlanden. De Requesens, die er eigenlijk van overtuigd was dat de Nederlanden als opgegeven dienden te worden beschouwd, talmde en weigerde aanvankelijk, maar aanvaardde in de herfst van dat jaar onder druk van de koning de lange tocht naar Brussel. Hij arriveerde daar in november en nam formeel de macht over van Alba, die ziek en gedisillustreerd terugkeerde naar Spanje. Kort daarvoor had diens zoon Frederik getracht Alkmaar te veroveren. Na fel verzet en het doorsteken van de dijken zagen de Spaanse troepen zich echter genoodzaakt zich terug te trekken. Op 8 oktober 1573 weerklonk de leus: 'Bij Alkmaar begint de victorie'.

Luis de Requesens
1528-1576

Het jaar 1574 vormde een keerpunt in de houding van Filips II jegens de opstandelingen in de Nederlanden. Belangrijke adviseurs van de koning zoals kardinaal Granvelle, toen onderkoning van Napels, raadden hem aan om zijn politiek van nietsontziend geweld te laten varen en ook de torenhoge kosten van de oorlog in het noorden dwongen Filips tot bezinning. De strategie van Alba had in

ieders ogen gefaald. Onder de bestuurders van het Spaanse imperium werd een diepgaande en open discussie gevoerd over de in te zetten koers, waarbij sommigen zich afvroegen waarom de Vlamingen niet dezelfde rechten werden gegund als de Aragónezen. De uitkomst van deze discussie leidde ertoe dat Filips De Requesens opdracht gaf de Bloedraad en de Tiende Penning af te schaffen en een algemeen pardon uit te vaardigen. Het bleek onvoldoende. De Staten-Generaal van de Nederlanden eisten voor alles terugtrekking van de Spaanse troepen die aan het muiten en plunderen waren geslagen vanwege het uitblijven van soldij. De Requesens was wanhopig, maar realiseerde zich dat terugkeer naar gewapende acties de situatie alleen zou verslechteren. Vredesbesprekingen onder leiding van keizer Maximiliaan leverden vooralsnog niets op. Intussen begon - ondanks dat een programma was gestart om land uit koninklijk bezit te verkopen - de financiële nood zo groot te worden voor Filips, dat hij in 1575 Spanje opnieuw bankroet verklaarde. De onderhandelingen met de Cortes van Castilië over invoering van nieuwe belastingen verliepen uiterst stroef. In 1577 werd een akkoord bereikt dat de belastingen alweer deed stijgen: in dat jaar was de belastingopbrengst 50% hoger dan tien jaar daarvoor, een vrijwel ondraaglijke last voor de Castilianen. Filips verloor hierdoor veel goodwill in eigen land.

In 1576 overleed De Requesens en zond Filips II de overwinnaar van Lepanto, Johan van Oostenrijk, naar de Nederlanden. De ambitieuze, jonge prins vroeg Filips toestemming voor een invasie van Engeland en een huwelijk met Maria van Schotland, waardoor hij op termijn heerser over Engeland en de Nederlanden zou worden. In de ogen van Johan werd daarmee een belangrijk doel gediend: vrede in dit deel van Europa. Filips zag echter niets in dit plan en gaf hem te verstaan zich te houden aan zijn bevelen. Daags na aankomst van

Johan in de Nederlanden vielen muitende Spaanse troepen Antwerpen binnen, waar zij op grote schaal plunderingen aanrichtten en vele burgers vermoordden: de Spaanse Furie. In reactie op deze gewelddadigheden tekenden de opstandige gewesten eind 1576 een overeenkomst, de Pacificatie van Gent, waarin opnieuw de eis werd geformuleerd tot terugtrekking van de Spaanse troepen en Willem van Oranje tot stadhouder werd uitgeroepen. De positie van Filips II als soeverein stond echter niet ter discussie.

Johan van Oostenrijk kon op dat moment weinig anders dan akkoord gaan met deze eisen en liet dat blijken door in februari van het jaar daarop het Eeuwigdurend Edict af te sluiten met de Staten-Generaal der Nederlanden. De Spaanse troepen werden teruggetrokken. Johan schond het Edict echter vrijwel onmiddellijk door Namen in te nemen en er bij Filips voor te pleiten de

Alessandro Farnese
1545-1592

troepen weer terug te laten keren. Daarop besloten de Staten-Generaal, die af wilden van landvoogd Johan, de negentienjarige zoon van keizer Maximiliaan, Matthias van Oostenrijk te benoemen als gouverneur-generaal. Zij konden rekenen op internationale steun en in januari 1578 werd Matthias ingezworen, tot grote woede van Madrid. Johan van Oostenrijk sloeg terug door kort daarna het leger van de rebellen in Gembloux, nabij Namen, een nederlaag toe te brengen. In oktober overleed Johan op achten-dertigjarige leeftijd. Vlak voor zijn dood benoemde hij de prins van Parma, Alessandro Farnese, de zoon van Margaretha van Parma, tot zijn opvolger, een besluit dat Filips goedkeurde. Zicht op een oplossing van het conflict in de Nederlanden was er nog steeds niet, maar protestants extremisme bewoog de zuidelijke, katholieke provincies in de richting van een overeenkomst met de Spaanse vorst. Begin 1579 keerden deze provincies zich af van de protestanten uit het noorden en vormden de Unie van Atrecht. Direct daarop ontstond de Unie van Utrecht die een harde lijn

voorstond tegenover het Spaanse gezag. Enkele maanden later zwoeren de leden van de Unie van Atrecht trouw aan koning Filips en gouverneur Farnese. De scheiding van Noord- en Zuid Nederland was een feit. Door Maastricht te veroveren versterkte Farnese zijn positie in de zuidelijke provincies van de Nederlanden nog eens extra.

Koning van Portugal

In 1554 overleed Johan Manuel van Portugal, zoon en beoogd troonopvolger van koning Johan III. De prins was gehuwd met Johanna van Oostenrijk, een zuster van Filips II, die twee dagen na de dood van haar man het leven schonk aan erfopvolger Sebastiaan. Na de dood van zijn grootvader in 1557 was het zover en werd Sebastiaan op driejarige leeftijd formeel koning van Portugal. Filips, die bezorgd was over de geestelijke gesteldheid van zijn neefje, begon zich te bemoeien met diens opvoeding. De bezorgdheid van de Spaanse koning was begrijpelijk, want

Sebastiaan van Portugal
1554-1578

net als diens eerste zoon Karel, ontwikkelde Sebastiaan zich tot een onevenwichtig kind dat zich vaak misdroeg. In 1574 verdween Sebastiaan op twintigjarige leeftijd voor een aantal maanden op verkenningstocht naar Afrika om bij terugkomst aan Filips zijn plannen te ontfouwen voor een invasie van dat continent, een kruistocht tegen de Moren. Filips trachtte hem daarvan af te brengen omdat hij de toen lopende vredesonderhandelingen met de Turken niet wilde belasten met een nieuwe confrontatie. Sebastiaan hield echter voet bij stuk en Filips bood hem vervolgens enige hulp aan in de vorm van schepen, maar drukte hem op het hart niet persoonlijk deel te nemen aan de expeditie. Sebastiaan trok zich daar niets van aan en in 1578 zette hij koers met zijn leger richting Marokko, waar hem in de slag van Ksar-el-Kebir door de Berbers een zware nederlaag werd toegebracht. Duizenden mannen werden krijgsgevangen gemaakt en Sebastiaan kwam om

in de strijd. Filips was diep geschokt bij het vernemen van het slechte nieuws en was er zich onmiddellijk van bewust dat met de vroege dood van Sebastiaan, die nog geen nakomelingen had, een lastig probleem rond de troonopvolging was ontstaan.

Sebastiaan werd opgevolgd door zijn oudoom kardinaal Hendrik die zevenenzestig jaar oud was en een slechte gezondheid had. Ondanks dat verzocht hij de paus hem te ontslaan van zijn kerkelijke verplichtingen met het oog op het vinden van een bruid die hem wellicht een opvolger zou schenken. Paus Gregorius XIII, geparenteerd aan de Habsburgers, verbood dat.

In het zicht van een spoedig overlijden van Hendrik, ontbrandde de strijd om de Portugese troon. Er waren maar liefst zeven kandidaten waaronder Filips II, die als zoon van prinses Isabella van Portugal over goede papieren beschikte. Veel Portugezen zagen echter niets in de realisatie van de oude droom van de Habsburgers: alle rijken op het Iberisch Schiereiland verenigd onder één kroon. Filips opende een diplomatiek offensief en wist ook door omkoperij de meeste leden van de Portugese clerus en Cortes voor zich te winnen. Toen Hendrik in 1580

Antonio de Crato
1531-1595

overleed zonder een opvolger te hebben aangewezen, leek de weg naar de troon voor Filips open te liggen, maar dat ging niet zonder slag of stoot. De Cortes van Portugal besloot tot instelling van een raad van vijf, die belast werd met het benoemen van de meest geschikte kandidaat voor de troon en behalve Filips was er nog één serieuze kandidaat, Antonio de Crato. Hij was geliefd bij het volk, dat weinig ophad met de Spaanse koning. Antonio de Crato was een kleinzoon van koning Manuel I van Portugal, maar geboren uit een onwettig huwelijk van zijn vader, Luis de Avis, en beschikte formeel niet over opvolgingsrechten. Filips had de problemen voorzien en niet alleen de diplomatieke weg bewandeld, maar zich ook voorbereid op een militair ingrijpen. Onder aanvoering van de drieënzeventigjarige hertog van Alba drongen de Spaanse troepen in juni Portugal binnen. Vooruitlopend op een beslissing van de raad van vijf riep De Crato zich uit tot koning en een aantal landsdelen erkenden zijn soevereiniteit, maar zijn leger werd verslagen door dat van Alba in de slag van Alcántara, waardoor zijn koningschap na dertig dagen eindigde. Hij vluchtte naar Frankrijk. Na Lissabon en Coimbra te hebben veroverd, werd Filips op 12 september 1580 uitgeroepen tot koning van Portugal. Aldus werden in april 1581 alle rijken van het schiereiland gevoegd onder één kroon. Filips II bevond zich op het hoogtepunt van zijn macht en wist zich heerser van een wereldrijk, dat naast zijn eigendommen in Europa, de koloniën in Amerika, de Filipijnen en de Portugese bezittingen omvatte, waaronder Brazilië en nederzettingen in Azië en Afrika.

De benoeming van Filips II tot koning van Portugal in 1580 viel bij Frankrijk en Engeland niet in goede aarde, want zij vreesden de alsmaar toenemende macht van de Habsburgers in Europa. Vandaar dat deze landen steun gaven aan Antonio de Crato. Hoewel Spanje en Frankrijk formeel niet met elkaar in oorlog waren, gaven de Fransen militaire hulp aan De Crato bij zijn poging de Azoren te veroveren, het enige onderdeel van het Portugese rijk dat Filips II niet als koning had erkend en dat belangrijk was in verband met de bevoorrading van de Zilvervloot. In 1582 vond de slag bij Terceira plaats waarin de Spaanse vloot die van de Fransen versloeg. De Crato ontkwam in een van de vluchtende Franse schepen. Daarmee was de strijd om de Portugese troonsopvolging definitief beslecht en begon Filips aan de opbouw van een vloot om de toenemende macht van de Engelsen en Nederlanders in het Atlantische gebied te kunnen weerstaan.

Voordat Filips II Portugal in bezit nam, had hij bij de Portugese bevolking de indruk gewekt zijn residentie van Madrid naar Lissabon te zullen verplaatsen en hij hield woord. Voor Filips was dat geen moeilijk besluit, zijn moeder was immers een Portugese en hij had van haar de liefde voor het land en zijn hoofdstad meegekregen. Bovendien was Lissabon in die tijd een grote en voorname stad met een klimaat dat de koning aanstond. Gedurende de periode dat Filips II in Lissabon verbleef liet hij dagelijkse regeringszaken die Portugal betroffen over aan Cristóvão de Moura, een scherpzinnige Portugese edelman, en concentreerde hij zich op het verwerven van mogelijkheden om zijn inkomsten te vergroten. Hij was zeer geïnteresseerd in uitbreiding van commerciële activiteiten in Azië, waar hij werd uitgeroepen tot koning van Goa en van Ceylon. Ook de trans-Atlantische handel met o.a. Brazilië leverde Filips de nodige financiële middelen op. Dankzij deze inkomsten uit het wereldrijk van Portugal kon het moederland zelf gevrijwaard blijven van belastingheffing.

Cristóvão de Moura
1538-1613

De Portugese jaren vormden voor Filips wellicht de meest aangename uit zijn regeringsperiode. In elk geval genoot hij van de stad en van het uitzicht dat hij had op de rivier de Taag en de schepen die in- en uitvoeren. In verband met de verhuizing naar Portugal had Filips de verantwoordelijkheden over de Spaanse staatszaken in handen gelegd van kardinaal Antonio Perrenot de Granvelle, de man die zich eerder door zijn harde optreden in de Nederlanden daar onmogelijk had gemaakt, maar nog altijd bij Filips in hoog aanzien stond. Granvelle, van Franse afkomst, was een efficiënt bestuurder die slecht overweg kon met de in zijn ogen slome Spaanse bureaucraten en het was misschien maar goed dat Filips zich eind 1582 genoodzaakt zag naar Spanje terug te keren vanwege het overlijden van kroonprins Diego. Vlak voor zijn vertrek naar Madrid, voor een korte periode, zo beloofde hij, voerde Filips de gregoriaanse kalender in, die de minder nauwkeurige juliaanse verving. Hiermee volgde Filips het besluit van het concilie van Trente over deze aanpassing met als consequentie dat donderdag 4 oktober gevolgd werd door vrijdag 15 oktober en er schrikkeljaren werden ingevoerd. Alle rooms-katholieke landen volgden snel, maar in protestantse gebieden voerde men deze kalender pas rond 1700 in.

De Nederlanden in internationaal perspectief

Na de overwinning van de Spanjaarden bij Terceira drongen de paus en anderen er bij Filips op aan om af te rekenen met het protestants georiënteerde Engeland, maar Filips bleef voorzichtig. Hoewel hij de voors en tegens van een invasie afwoog, zag hij weinig in het door de rooms-katholieke Maria Stuart van Schotland gepropageerde idee om via Schotland Engeland binnen te dringen. Maria hoopte erop daarmee op de Engelse troon te komen, maar Filips besloot af te wachten. Maria was de eerste troonopvolgster van koningin Elizabeth en Filips zag liever een terugkeer naar het ware geloof van de Engelsen langs natuurlijke weg dan dat er strijd zou worden gevoerd. Ook een Frans plan om Elizabeth te vermoorden wees hij af. Voor alles wilde Filips orde op zaken stellen in de Nederlanden en daarbij kon hij zich geen onenigheid met Engeland veroorloven. In de Nederlanden was in 1579 de Spaanse positie versterkt met het sluiten van de unie van Atrecht, een verbond tussen de zuidelijke rooms-katholieke provincies die zich hadden onderworpen aan het gezag van gouverneur Farnese. Hierdoor gesterkt begonnen de Spanjaarden vredesbesprekingen met de Staten-Generaal van de Nederlanden. Op uitnodiging van de Duitse keizer Rudolf II werd deze conferentie - een novum in de geschiedenis - gehouden in Keulen. Niemand was echter bereid tot het doen van concessies, zeker Filips gaf geen duimbreed toe op het punt van het tolereren van het protestantisme en ook het voortduren van de onderlinge vijandigheden stond het sluiten van een overeenkomst in de weg. Moe van het onderhandelen kozen de Staten-Generaal ervoor hun eigen weg te gaan.

Maria Stuart
1542-1587

Frans I van Anjou
1556-1584

In 1581 zwoeren zij Filips II af (het plakkaat van Verlatinghe) en kozen Frans I, hertog van Anjou, als hun heerser. Frans I was een broer van de Franse koning die daarmee zijn invloed in de Nederlanden zag groeien. De nieuwe regeerder arriveerde begin 1582 in Antwerpen, waar Willem van Oranje hem met pracht en praal binnenhaalde en de nieuwe bestuurder vervolgens werd benoemd tot hertog van Brabant en graaf van Vlaanderen. Maar het ging al snel mis. De verhouding tussen de hertog en Willem van Oranje was slecht en een aantal provincies keerden zich om lokale en religieuze redenen af van de nieuwe heerser. Toen

Frans van Anjou in 1583 Franse troepen inzette om langs militaire weg zijn gezag te herwinnen en deze zag mislukken, was het snel afgelopen. Hij verliet nog in hetzelfde jaar de Nederlanden en stierf in 1584 aan tuberculose.

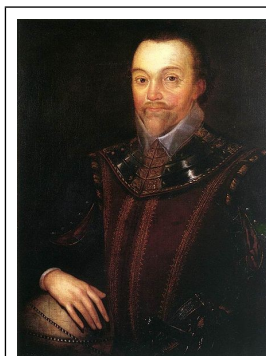

Balthasar Gerards
ca. 1557-1584

Het negatieve resultaat van de vredesonderhandelingen in Keulen zette Spanje ertoe aan om korte metten te maken met zijn belangrijkste tegenstander: Willem van Oranje, die in 1580 door Filips in de ban werd gedaan. Het was een open uitnodiging tot het vermoorden van de prins. De banvloek dreef Willem van Oranje tot het schrijven van zijn Apologie waarin hij zich verdedigde tegen de banvloek en de wandaden van Filips aan de kaak stelde. Op 10 juli 1584 schoot Balthasar Gerards de prins neer die vrijwel direct overleed. De dader trachtte te ontkomen, maar werd gearresteerd en geëxecuteerd. De paus verleende hem absolutie. Door dit alles raakten de noordelijke provincies verzwakt en gouverneur-generaal Farnese wist zijn positie goed uit te buiten. Met steun van de zuidelijke provincies veroverde hij Ieperen, Brugge en Gent. Brussel viel begin 1585 en kort daarop werd Antwerpen tot overgave gedwongen.

Oorlog met Engeland en de ondergang van de Grote Armada

Koningin Elizabeth van Engeland was zich bewust van de toenemende kracht van de rooms-katholieken, maar vermeed een confrontatie met Spanje en zegde de Nederlanden, die haar daarom hadden gevraagd, voorlopig geen steun toe. Dat veranderde na de val van Antwerpen. Drie dagen nadat de Spanjaarden de stad in bezit hadden genomen tekende Elizabeth het verdrag van Nonsuch en zond een leger naar Zeeland onder aanvoering van Robert Dudley, graaf van Leicester. Het werd geen succes, Dudley leed in 1586 een nederlaag en trok zich terug. Filips II beschouwde deze Engelse daad als een regelrechte oorlogsverklaring. De relatie tussen Spanje en Engeland raakte op een dieptepunt toen de Engelse koningin openlijk steun gaf aan de strooptochten van Francis Drake. Drake was begonnen met piraterij in het Caribisch gebied, waar hij Spaanse nederzettingen en schepen beroofde. Als beloning voor deze acties werd de zeerover door koningin Elizabeth in de adelstand verheven en kreeg hij de beschikking over een goed toegeruste vloot, waarmee hij het de Spanjaarden uiterst lastig maakte. Hij plunderde de Kaapverdische eilanden en enkele belangrijke steden in Amerika. Een Spaanse reactie kon natuurlijk niet uitblijven. Filips verordonneerde de bouw van de Grote Armada.

Sir Francis Drake
ca. 1543-1596

In 1586 beraamde een groep Britse katholieken een moordpoging op de koningin, het zogenoemde Babington-complot. Doel van dit complot was het op de troon brengen van Maria Stuart van Schotland. Het complot, dat de steun had van de paus en Filips II, werd echter ontdekt en omdat er bewijs was dat Maria erbij betrokken was, liet Elizabeth haar in februari van het jaar daarop onthoofden. Met de dood van erfopvolgster Maria was voor Filips de kans verkeken dat er via normale erfopvolging een rooms-katholieke koningin op de Engelse troon zou komen, waarmee ook het laatste argument om de Britten niet aan te vallen wegviel. Maar voordat de Grote Armada kon uitzeilen, namen de Engelsen wraak voor het complot. Drake viel met zijn vloot de destijds belangrijke haven van Cádiz binnen en vernietigde de daar afgemeerde Spaanse schepen.

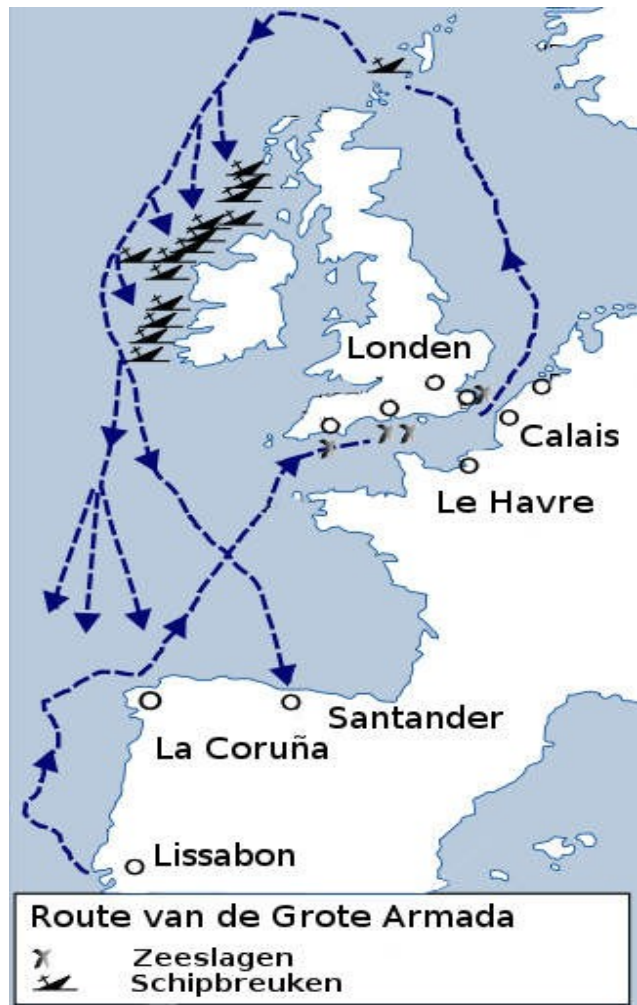
Filips II had Don Álvaro de Bazán, Markies van Santa Cruz benoemd tot opperbevelhebber van de Grote Armada. Een voor de handliggende keus gezien de staat van dienst van de admiraal, die in 1571 grote indruk had gemaakt door in de slag van Lepanto de Turken een nederlaag toe te brengen. Álvaro de Balzan overleed echter begin 1588 en in zijn plaats werd Alfonso Pérez de Guzmán, de hertog van Medina Sidonia benoemd - een hoge militair zonder marine-ervaring - die de opdracht kreeg zo snel mogelijk zee te kiezen met de Armada. Eind mei voeren 130 schepen, bemand met 26.000 opvarenden, waarvan 19.000 militairen, uit de haven van Lissabon en kregen al snel te maken met een ongunstige wind die de vloot dwong in La Cornuña voor anker te gaan. Twee maanden later zag Medina Sidonia de kust van Cornwall opdoemen waarna hij, zwaar gehinderd door de Engelsen, Calais wist te bereiken.

Bedoeling was om daar de Vlaamse troepen van Farnese - 50.000 man - aan boord te nemen die de invasie van Engeland zouden uitvoeren. Dit bleek echter een onmogelijke opgave. De Spaanse schepen konden niet dichtbij de kust komen vanwege hun diepgang en het ontbrak Farnese niet alleen aan voldoende platte schepen die de vloot zouden kunnen bereiken, maar hij werd daarin ook ernstig belemmerd door de voor de kust patrouillerende Nederlandse schepen.

De Engelse vloot viel vervolgens de Armada aan door een aantal kleine schepen tot aan de nok gevuld met explosieven op de Spanjaarden af te sturen, een aanval die een deel van hun galjoenen op de vlucht deed slaan. Wat er over was van de Armada werd na een urenlange strijd gedwongen koers te zetten naar de Noordzee. De Spaanse Armada overtrof qua tonnage en vuurkracht weliswaar de Engelse vloot, maar daar stond tegenover dat de Spaanse schepen log waren en gebouwd op troepenvervoer, terwijl de Engelse schepen echte oorlogsschepen waren met moderne kanonnen. Bovendien beschikte de Engelse scheepsleiding over meer ervaring dan de Spanjaarden. Slagvaardiger en wendbaarder bleven de Engelsen hun tegenstanders de baas. Wat eveneens in het nadeel van de Spanjaarden werkte, was het gebrek aan communicatiemogelijkheden tussen

opperbevelhebber Medina Sidonia en Farnese en het ontbreken van ruimte voor improvisatie door de vlootleiding. Sidonia achtte het zijn plicht de strikte orders van Filips op te volgen, wat een adequate reactie op onverwachte situaties in de weg stond. Eenmaal op de Noordzee, wist de Spaanse vloot zich te hergroeperen en probeerde zij naar Spanje terug te keren via Schotland, maar de Atlantische stormen deden menig Spaans schip vergaan op de kusten van de Hebriden en Ierland. De verliezen waren enorm. Niet meer dan 60 schepen slaagden erin terug te keren en ongeveer 15.000 man kwamen om. Filips was diep geschokt toen hij het slechte nieuws vernam, maar bleef stoïcijns in de 'wetenschap' dat God hem zou helpen een nieuwe Armada te bouwen. Voorlopig kwam daar echter niets van terecht. Spanje was in verwarring, het vertrouwen in de koning had een deuk opgelopen. Ook een belastingverhoging om de staatsschuld te drukken, viel bij de bevolking niet in goede aarde. Het ging daarbij voor de Castilianen om een gloednieuwe vorm van belastingheffing: die op gebruiksgoederen zoals olijfolie en wijn. Vanwege de opbrengst ervan, acht miljoen dukaten per jaar, werd deze belasting de '*servicio de millones*' genoemd. De Engelsen hadden inmiddels vrij spel en konden ongehinderd landen op de Spaanse kust. In 1589 attackeerden zij La Coruña, Vigo en Lissabon. Ook de Spaanse handel ondervond de negatieve gevolgen van het feit dat Engelsen en Nederlanders heer en meester waren in het Atlantisch gebied.

De Franse opvolgingskwestie en de ingreep in Aragón

De dood van de hertog van Anjou in 1584 had grote gevolgen voor Frankrijk, want daarmee verloor zijn broer Hendrik III, de kinderloze koning van Frankrijk, zijn directe erfgenaam. Het was de protestant Hendrik van Bourbon, een volle neef van Hendrik III en koning van Navarra, die vanaf dat moment de meeste rechten had op de Franse troon. Zowel in de ogen van Filips II als van de Franse katholieke liga onder aanvoering van een andere Hendrik, de hertog van Guise, zou dat onverteerbaar zijn: een protestant op de Franse troon. Filips sloot eind 1584 een verdrag met de liga, het verdrag van Joinville, waarin zij overeenkwamen dat Hendrik van

Hendrik IV van Frankrijk
1553-1610

Navarra de voet dwars zou worden gezet en Spanje de katholieken financiële steun toezegde. De liga had geen enkel vertrouwen in koning Hendrik III die de Hugenoten gunstig gezind was en wist in 1588 een opstand te ontketenen in Parijs (bekend onder de naam van 'dag van de barricaden'). Daardoor zag de koning zich gedwongen de hoofdstad te verlaten en een overeenkomst te tekenen die inhield dat hij het protestantisme in Frankrijk zou uitroeien. Hendrik III nam aan het eind van dat jaar de zeer gewaagde stap om de hertog van Guise te laten vermoorden, aanleiding voor de paus om de Franse koning te excommuniceren en voor de liga om op hun beurt Hendrik III om het leven te laten brengen. Frater Jacques Clement, een dominicaan, stak in augustus 1589 de koning neer. Dat alles bracht Hendrik van Navarra op de Franse troon als Hendrik IV, maar hij vond alleen steun bij de Hugenoten. Zowel de paus, Filips II, als de liga weigerden Hendrik van Navarra als koning van Frankrijk te

erkennen. Hij besloot na enkele schermutselingen met de liga Parijs met geweld in te nemen, maar stuitte op Spaanse eenheden onder aanvoering van Farnese, de hertog van Parma, die een deel van zijn in Vlaanderen gelegerde troepen inzette. Uiteindelijk toonde Hendrik IV over een praktische geest te beschikken. Toen Filips II probeerde zijn dochter Isabella naar voren te schuiven als opvolgster van Hendrik III zwoer hij in 1593 het protestantisme af en bekeerde hij zich tot het rooms-katholieke geloof, bij welke gelegenheid hij de beroemde woorden sprak: 'Parijs is wel een mis waard'. In 1594 werd hij gekroond en wist hij zich de definitieve winnaar van wat wel 'de Drie-Hendriken-Oorlog' wordt genoemd.

Het koninkrijk Aragón maakte als zelfstandig rijk deel uit van de Spaanse kroon. Het had altijd eigen rechten en wetten behouden en hief vrijwel uitsluitend belastingen om te voorzien in de binnenlandse behoeften. Aan die situatie kwam in 1591 een einde. Aanleiding was een affaire die in 1578 speelde. In dat jaar werd Juan de Escobedo, de rechterhand van Johan van Oostenrijk, vermoord. Na een onderzoek van enkele jaren werd Antonio Pérez, de secretaris van Filips II, voor deze moord veroordeeld, een beschuldiging die hij aanvocht. Pérez, een Aragónees van geboorte, vluchtte naar zijn vaderland, waar hij weliswaar gevangen werd gezet, maar de Aragóneze justitie nam hem in bescherming tegen Filips II die uitlevering eiste. De Aragónezen zagen in Pérez de icoon van de in hun ogen onvervreemdbare eigen wetgeving, in haar bestaan bedreigd door een mogelijk ingrijpen vanuit Castilië. Tijdens een volksoproer in Zaragoza in 1591 werd Pérez bevrijd uit zijn gevangenschap, waarna Filips besloot gewapenderhand orde op zaken te stellen. Hij stuurde een leger naar Aragón, dat de hoofdstad innam, waarna Filips de hoogste rechter van Aragón liet executeren. Tijdens de daarop volgende zitting van de Cortes van Aragón in Tarazona werden de rechten van dit rijk ingeperkt. Voortaan zou de Spaanse kroon de hoogste rechter van Aragón benoemen en kreeg het land een flinke belasting opgelegd.

Naar een compromis in de Nederlanden

Door het fiasco van de Armada ontstond er in de Nederlanden een patstelling. Farnese slaagde er niet in nieuwe overwinningen te boeken en werd geplaagd door muiterijen in de Spaanse gelederen. Eind 1589 deed hij Filips het verzoek om de Nederlanders een vredesvoorstel aan te bieden waarin ruimte zou zijn voor enige tolerantie op religieus gebied. Schoorvoetend ging Filips akkoord met het in Holland en Zeeland openlijk belijden van het protestantse geloof.

Misschien nog belangrijker was de verklaring van de Spaanse koning dat hij voor het vervolg afzag van de heroovering van de opstandige provincies. De gevechten in Frankrijk tussen Hendrik IV en Farnese om het bezit van Parijs boden de Nederlandse opstandelingen kansen om successen te boeken. Onder aanvoering van de tweede zoon van Willem van Oranje, Maurits van Nassau, rukten zij op in zuidelijke richting en wisten zij veel terrein te winnen. Belangrijke steden als Breda (1590), Nijmegen (1591) en Deventer (1597) werden veroverd op de Spanjaarden. De verovering van Breda heeft geschiedenis gemaakt door de list met het Turfschip. Het was een idee van Adriaen van Bergen uit Leur, een turfschipper wiens schip vrijwel nooit gecontroleerd werd. Naar analogie van het Paard van Troje werden troepen de stad in gesmokkeld die de vijand overrompelden.

In 1592 keerde Farnese terug naar Vlaanderen, maar ten gevolge van een in de strijd in Frankrijk opgelopen verwonding ging zijn gezondheid hard achteruit en overleed hij enkele maanden daarna. In zijn plaats benoemde Filips aartshertog Ernst, de broer van keizer Rudolf als gouverneur. Ernst kwam in Brussel aan in 1594, maar overleed al aan het begin van het volgende jaar. Ook zijn opvolger, Pedro Enríquez de Acevedo, graaf van Fuentes, hield het niet meer dan een jaar vol. De Nederlanders waren ontevreden over hem, wat Filips ertoe bracht in 1596 het bestuur over de Nederlanden over te dragen aan aartshertog Albert van Oostenrijk, een neef van de koning, die veel aanzien genoot als onderkoning van Portugal en als bisschop van Toledo. Begin 1598 deed Albert afstand van zijn kerkelijke status en nam zich voor te huwen met Filips dochter Isabella. De koning droeg de soevereiniteit over de Nederlanden over aan het echtpaar onder de voorwaarde dat wanneer een van hen zou overlijden zonder dat er nageslacht was, de gebieden weer aan de Spaanse troon zouden toevallen.

Isabella van
Oostenrijk
1566-1633

Erfopvolging en de laatste jaren van Filips II

Net als zijn voorouders zag Filips II het tot zijn taak een mannelijke erfopvolger te verwekken. Volgens de toen geldende wetten in Spanje was het bij ontstentenis van een mannelijke opvolger mogelijk dat een vrouw de troon besteeg, maar mannen hadden voorrang en er werd dan ook altijd gehoopt op de geboorte van een jongetje. Die wens werd vervuld door Filips eerste vrouw, María van Portugal, een volle nicht van de koning. In 1545 werd Karel geboren die zich tot een zeer onevenwichtige persoon ontwikkelde en door Filips na veel geruzie op drieëntwintigjarige leeftijd werd opgesloten. Door eigen toedoen liet Karel in 1568 het leven. Het tweede huwelijk van Filips met zijn tante Maria Tudor van Engeland bracht de Spaanse koning weliswaar naast Maria op de Engelse troon, maar er werden geen kinderen geboren. Na de dood van Maria trouwde Filips voor de derde keer en wel met Elisabeth van Valois, een dochter van de Franse koning. Uit dit huwelijk, dat net als de eerdere echtverbintenissen naast het oogmerk een erfopvolger te verwekken, een zware politieke lading had (in dit geval de verbetering van de relatie met aartsvijand Frankrijk), werden twee dochters geboren: Isabella en Katharina, respectievelijk in 1566 en 1567. Een jaar later bracht Elisabeth een derde kind ter wereld dat niet levensvatbaar bleek en waarbij ook de moeder overleed. Het vierde en laatste huwelijk van Filips was met Anna van Oostenrijk. Anna en Filips kregen tijdens hun tienjarig huwelijk vijf kinderen. Ferdinand (1571), Karel (1573) en Diego (1575) stierven op zeer jonge leeftijd. De enige zoon die zijn vader overleefde was Filips, geboren in 1578. Hij volgde Filips II op na diens dood in 1598 als Filips III. Een vijfde kind, Maria, zag in 1580 het levenslicht, het jaar waarin een zware griep epidemie heerste op het Iberisch schiereiland. Koningin Anna overleefde de ziekte niet en overleed in oktober van dat jaar op eenendertigjarige leeftijd. Naast Filips III was Isabella het enige andere kind van Filips II dat hem overleefde. Zij werd 67. Haar zuster Katharina overleed vlak voor de dood van haar vader.

Twee jaar voor zijn dood in 1598 kreeg Filips nog een bittere pil te slikken. De Engelsen stuurden een oorlogsvloot richting Spanje bemand met 15.000 militairen - waaronder veel Nederlanders - die een aanval inzette op Cádiz. De aanvallers vernietigden alle 200 in de haven liggende Spaanse schepen en namen bezit van de stad die zij gedeeltelijk in de as legden. Voorlopig was het ondenkbaar dat vanuit Cádiz een nieuwe Armada zou vertrekken en was de Spaanse handel op Amerika een zware klap toegebracht. Filips werd onder druk gezet om nu een zeer offensieve strategie te kiezen, maar de koning was aan het eind van zijn latijn. Hij had de nederlaag van de Grote Armada in 1588 geïncasseerd, was in de Nederlanden door de omstandigheden gedwongen het protestantisme toe te laten en had moeten constateren dat zijn erfopvolger Filips de capaciteiten miste die nodig geacht werden om een wereldrijk te besturen. Bovendien leed Filips II al enkele jaren aan diverse kwalen en werd hij voortdurend geteisterd door jichtaanvallen. Hij liet zich echter overhalen en gaf opdracht aan de voornaamste voorstander van de aanvalsstrategie, Martin de Padilla, opperbevelhebber van de Atlantische vloot, om opnieuw te proberen Engeland te onderwerpen en zich daarmee te ontdoen van de smet van 1588. Drie keer zette Padilla met zijn schepen de aanval op Engeland in en evenveel keer werd hij verslagen door slecht weer dat de Spaanse vloot decimeerde.

In Spanje zelf was de economische situatie in deze jaren verslechterd en leed de bevolking onder zware epidemieën. In Italië maakte men zich op om de Spanjaarden te verdrijven. Bovendien was financiële situatie deplorabel vanwege de huizenhoog oplopende kosten van de oorlogen, wat Filips ertoe bracht om het land in 1596 opnieuw bankroet te verklaren en de aflossing van de kortlopende staatsschuld op de lange baan te schuiven. Ook moest Filips zich een voor de Spanjaarden vernederende vredesovereenkomst met Frankrijk laten welgevalen. Albert van Oostenrijk die optrad namens Spanje en de Nederlanden sloot in mei 1598 met de

Fransen het verdrag van Vervins, waarbij onder andere de stad Calais aan de Fransen werd gelaten. Daarna ging de gezondheid van de koning hard achteruit en in de twee maanden voor zijn overlijden leed hij dusdanige pijnen dat de dokters hem niet meer durfden te verplaatsen en hij op zijn rug moest blijven liggen tot het einde. Filips II blies in de ochtend van 13 september 1598 zijn laatste adem uit. De precieze oorzaak van zijn dood is niet vast te stellen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat hij aan kanker is overleden.

Door veel Spanjaarden is Filips II verweten het wereldrijk aan de rand van de afgrond te hebben gebracht en in die zin maakt de erfenis van de koning die regeerde over een imperium 'waar de zon nooit onderging', deel uit van de Zwarte Legende over Spanje die in de negentiende eeuw zoveel opgeld deed. Gezien de uitgestrektheid van het Spaanse wereldrijk en de enorme kosten die de instandhouding ervan met zich meebracht, zou bijna gezegd kunnen worden dat het niet anders kon dan dat Filips' intenties schipbreuk leden. Toch, wanneer sommige dingen net iets anders waren gelopen, er geen stormen hadden gewoed toen de Grote Armada aanviel, Filips zich persoonlijk en ter plekke eerder intensief met de Nederlanden had bezig gehouden, door overlijden van koningin Elizabeth de Engelse troon aan Maria van Schotland was toegevalen of Hendrik III van Frankrijk niet voortijdig aan zijn eind was gekomen, dan zou de wereld er na de dood van Filips II anders hebben uitgezien. Het toeval pakte voor de Spaanse koning ongunstig uit, hijzelf zag het echter als de wil van God.

Willem Peeters, 26 september 2012

Afbeelding titelblad: Filips II in 1565 naar een schilderij van Sofonisba Anguissola